

Indhegnede gårde fra førromersk jernalder

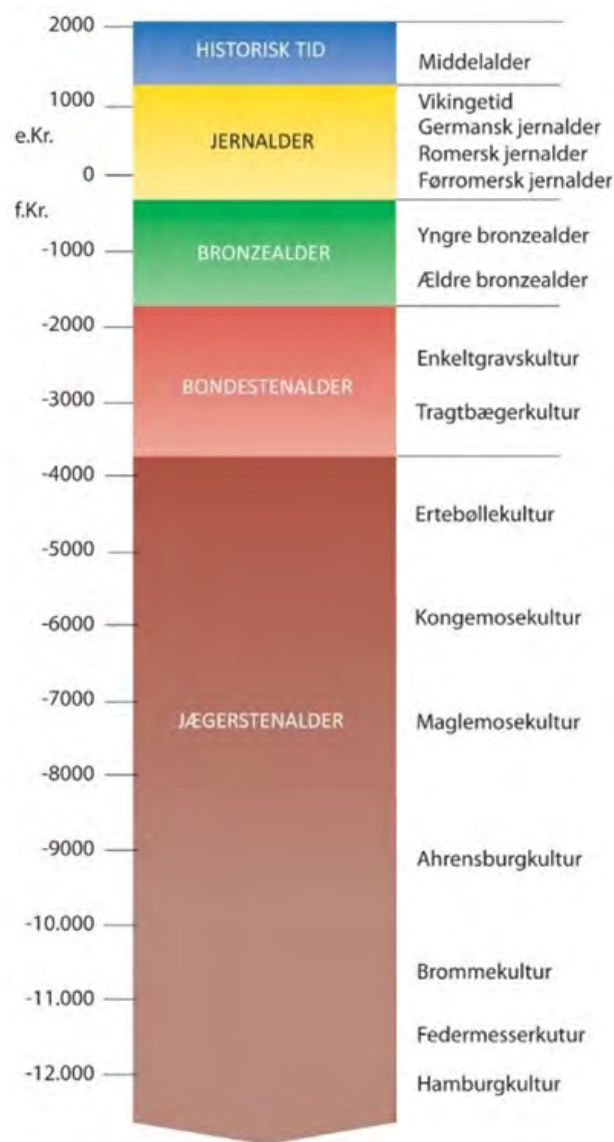
Arkæolog Karin Johannesen

Nordjyske
Museer
Vi giver historien liv

Indholdsfortegnelse

Indledning	3
Undersøgelsens baggrund	3
Lokalområdet i oldtiden	4
Undersøgelsens resultater	5
Husene på pladsen	6
Indhegnede gårde	7
De sidste huse på bopladsen	8
Sammenfatning og perspektivering	9
Hvis du vil vide mere	11
Udgravningsdata	12

Indledning

Indhegnede gårde er ikke et udbredt fænomen i Nordjylland i ældre jernalder. Det er et kortvarigt træk på de nordjyske bopladser, som opstår i midten af førromersk jernalder ca. 300 f.Kr. og forsvinder igen ved slutningen af førromersk jernalder omkring 1 e.Kr. På jernalderbebyggelsen ved Bonderup Bakker lå ikke mindre end fire indhegnede gårde, men også huse uden indhegning både før og efter de indhegnede gårde lå på bopladsen. Mens hegnene forsvandt fra Nordjylland, fortsatte man i andre dele af Jylland med at bruge hegn. Disse omgav både enkelte gårde og hele landsbyer. Så hvorfor finder vi ikke hegn i de nordjyske jernalderlandsbyer efter førromersk jernalder?

Undersøgelsens baggrund

De sidste 20 år har Nordjyske Museer flere gange undersøgt fortidsminder i forbindelse med udvidelser af grusgraven ved Ellidshøj. Så da museet fandt spor efter en jernalderboplads i forbindelse med endnu en udvidelse i 2021, var det ikke uventet.

Allerede i 1986, da man skulle anlægge Nordjyske Motorvej blev der fundet keramikskår fra jernalderen på et område lige op til grusgraven. Tæt ved dette fundsted blev senere i 2002 undersøgt en jordfæstegrav fra ældre jernalder i forbindelse med et kabeltracé lige øst for motorvejen. I graven var dele af et skelet, to hele lerkar og en bronzering. Tæt ved graven var desuden bebyggelsesspor fra ældre jernalder (ÅHM 5133).

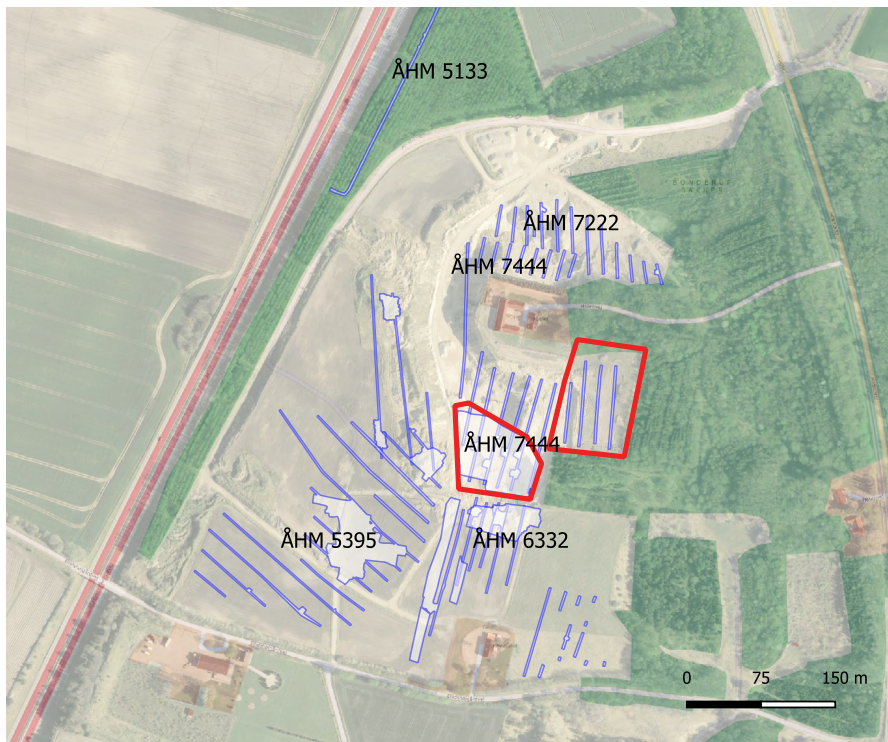
I 2006 blev udført flere forundersøgelser i forbindelse med udvidelser af grusgraven. Her blev fundet spredte spor af bebyggelse fra jernalderen, men omkring 100 m vest for udgravningen, som denne rapport omhandler, blev fundet et større område med huse. Disse blev udgravet samme år, og det viste sig at være en bebyggelse fra yngre bronzealder og starten af førromersk jernalder ca. 1100-300 f.Kr. (ÅHM 5395).

Figur 1. Udgravningsfeltet set fra nordøst, med grusgraven til højre i billedet.

Foto: Nordjyske Museer.

Ved endnu en udvidelse blev i 2013 blev udgravet en mindre bebyggelse fra yngre førromersk jernalder ca. 300-0 f.Kr. (ÅHM 6332). Bebyggelsen var usædvanlig fordi den bestod af en indhegnet gård, der var blevet genopført flere gange. Gården havde bestået af et treskibet langhus og et til to udhuse, som alle var omgivet af et plankehegn (se også Kulturhistorisk Rapport #36). Gården lå 45 m syd for udgravningen, som denne rapport omhandler.

I 2021 meddelte grusgraven, at de gerne ville udvide mod nord, og der blev derfor igangsat en forundersøgelse. Ved forundersøgelsen blev fundet meget velbevarede huse fra ældre jernalder. I et af husene var en bevaret stenlægning i stalden, og der var flere hegnsgrøfter, der tydede på, at der også her kunne ligge en indhegnet gård. En egentlig arkæologisk udgravning startede i sommeren 2023.

Figur 2. Kort med tidligere undersøgelser ved Bonderup Bakker. Den kulturhistoriske rapport omhandler udgravningen med ÅHM 7444, der er markeret med rød streg. Udgravningsfelter og søgegrøfter er angivet med blå streg.

Baggrundskort: Klimadatastyrelsen.

Lokalområdet i oldtiden

Bebyggelse fra ældre jernalder lå på en bakketop på kanten af Østerådal. Østerå løber fra Rold Skov forbi Støvring og Svenstrup og videre op til Limfjorden, hvor den har udløb i nutidens Aalborg. Østerådal var i stenalderen en fjordarm til Limfjorden, men efterhånden som vandstanden faldt, blev til den å, som vi kender i dag. Åen har dog været omgivet af lavtliggende enge, der i perioder har været oversvømmede. I dag er de dræned, så man kan færdes tørskoet, hvilket giver mulighed for at dyrke disse områder.

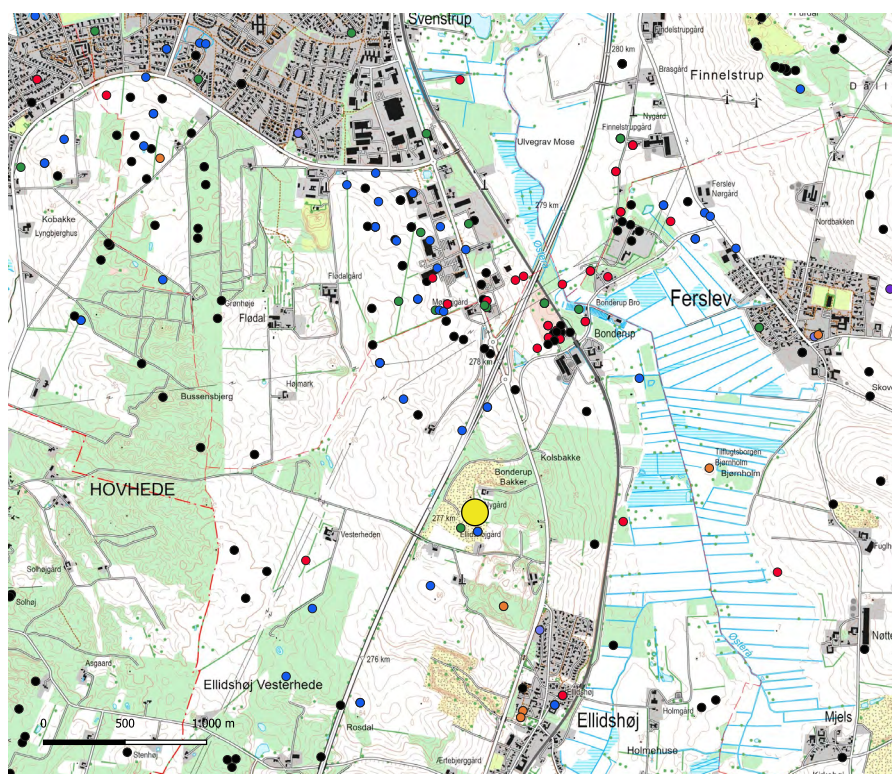
Stedet ligger ca. 1 km nord for Ellidshøj, 3 km syd for Svenstrup og 2 km vest for Ferslev. I alle tre byer ligger landsbykirker, der går tilbage til 1100-tallet. Så byerne kan dateres tilbage til middelalderen og muligvis også længere tilbage. Der er ikke mange spor efter oldtidens bebyggelser ved Ellidshøj, men det skyldes formentlig, at der ikke har været mange udgravninger i og omkring Ellidshøj.

I det sydlige Svenstrup har der derimod været flere udgravninger på grund af stor byggeaktivitet i dette område. Igennem de sidste 25 år er et større område fra motorvejen i øst og til Godthåb i vest blevet arkæologisk forundersøgt, hvilket har ført til flere fund af både grave og bebyggelse fra slutningen af stenalderen og frem til vikingetiden.

Tættest på udgravningen ved Bonderup Bakker er senest ved en forundersøgelse i 2025 fundet bebyggelse fra bronzealder, yngre og ældre jernalder og en gravplads fra yngre romersk jernalder ca. 1 km mod nordvest. Bebyggelsen forsætter mod nord, hvor den strækker sig fra yngre bronzealder til yngre jernalder ca. 1100 f.Kr. til 400 e.Kr. Her ligger også et 60 m langt hus, der har været en stormandsgård i yngre romersk jernalder ca. 250-390 e.Kr.

Mod øst mellem Hobrovej og motorvejen har også ligget bebyggelse og grave fra flere perioder af oldtiden. De ældste aktivitetsspor går tilbage til bondestenalderen for omkring 4.000 år siden, og spredt i området forsætter bebyggelsen op igennem tid og frem til ældre jernalder. Der er også flere grave i dette område. Nogle af dem som synlige gravhøje, der er fra bondestenalder omkring 4.000 f.Kr., men de kan også have været brugt til grave i både bronze- og jernalder.

Især området nord for Bonderup Bakker har altså været rigt på fortidsminder, og området kan have haft betydning fordi der har været et overgangssted i Østerå-dalen på dette sted. Åer var oldtidens veje, da det ofte var lettere at bevæge sig til vands end på land. Samtidig deler åer og ådale også landskabet op, fordi åer og fugtige enge var svære at krydse. Overgangssteder har derfor været vigtige steder, der har fungeret som trafikale knudepunkter.

Figur 3. Kort med fortidsminder i området, hvor Bonderup Bakker er markeret med gul cirkel. De øvrige fortidsminder er farvelagt efter periode: Rød: stenalder, grøn: bronzealder, blå: jernalder, lilla: middelalder, orange: nyere tid, sort: oldtid.

Baggrundskort: Klimadatastyrelsen.

Undersøgelsens resultater

Ved udgravningen blev fundet 21 treskibede langhuse. Tre af langhusene indgik i indhegnede gårde, mens de øvrige lå spredt på området. Nogle af langhusene ligger oven i hinanden, så de har ikke alle ligget der samtidig. Hvis langhusene har en brugstid på i gennemsnit 30 år, og bebyggelsen har eksisteret i omkring 300 år, så har der ligget to måske tre huse samtidig.

Figur 4. Plan over udgravningen, hvor anlæg er angivet med sort streg og feltgrænsen med rød, stiplede streg. Langhusene er vist med grå kasser. Tegning: Nordjyske Museer.

Husene på pladsen

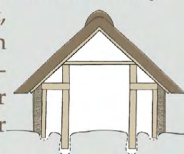
Langhusene er konstrueret med to rækker af stolper inde i huset, som bærer tagets vægt. Husene ved Bonderup Bakker havde mellem fire og seks sæt af disse tagbærende stolper. Omkring en meter eller halvanden meter fra de tagbærende stolper lå husets vægforløb. Væggene var i denne periode ofte mindre nedgravede stolper med fletværk og beklasket med ler, men i et af husene ved Bonderup Bakker er et stensat vægforløb i den ene ende af huset. Det er usædvanligt, og det er usikkert, hvordan denne type væg har været konstrueret. Det kan have været en form for stenskonning, hvor man har lavet et fundament af sten, hvorpå vægkonstruktionen har stået.

Husene har haft indgange midt på langsiderne mod nord og syd, og der har været beboelse i den ene ende og stald i den anden ende – hvor stalden oftest lå mod vest og beboelsen mod øst. Der er kun i et af husene fundet tegn på beboelse. I hus K5 blev fundet et nedgravet forrådskar. Det er et stort lerkar, som især i yngre bronzealder og begyndelsen af førromersk jernalder blev gravet ned ved husenes ildsteder. Lerkarret har formentlig været brugt til opbevaring af fødevarer, og når det er gravet ned, så opnår man en ensartet temperatur. På den måde kan de nedgravede kar næsten have fungeret som et køleskab.

At der var stald i den ene ende af langhusene, ses i husene K2, K3 og K13. I husene K2 og K3 kunne man nemlig se spor efter båseskille, hvor dyrene har stået. I hus K3 var der en stenlagt grebning, der ses som et mørkt område med sten. Området er mørkere fordi dyrenes efterladenskaber blev samlet her, hvilket gør jorden mere humusholdig og dermed mørkere. Stenene har man formentlig lagt i grebningen, så man kunne færdes i stalden uden at få alt for beskidte fødder.

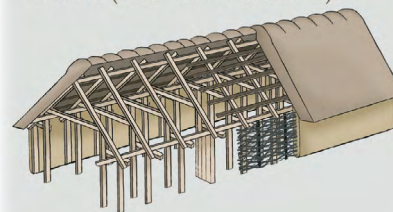
Det treskibede hus

I et treskibet hus bæres taget af to rækker af kraftige stolper, placeret ned igennem husets midte. Hustypen kaldes treskibet, da det i tværsnit kan opdeles i tre dele – mellem og på hver side af de to rækker tagbærende stolper.

Husene har haft stolper til ydervægge og andre opdelinger i huset – som skillevægge, båse til dyrene osv. – men disse er kun i heldige tilfælde bevaret. Husene er aflange og oftest 5-6 m brede. De kaldes derfor langhuse, når de er så lange, at de er brugt som bolig. Der er også mindre bygninger, som har været brugt som fx arbejdsrum og til opbevaring. Indgangene er i langhusenes lange vægge, og indrettes oftest med bolig i den ene ende (mod vest) og stald i den anden (mod øst).

Treskibede huse bygges i det meste af bronzealderen, jernalder og vikingetid – samlet en periode på omkring 2000 år (1.500 f.kr.-1.050 e.kr.).

Figur 5. Det stensatte vægforløb i østenden af hus K13. Stenene lå ujævnt mellem hinanden, men dannede tilsammen et tydeligt vægforløb omkring gavlen af huset. Foto: Nordjyske Museer.

Figur 6. Det nedgravede lerkar i hus K5. Den øverste del af lerkar var ødelagt af tidligere dyrkning på marken, men det har været mindst 40 cm højt, og det var 45 cm i diameter på det bredeste sted. Foto: Nordjyske Museer.

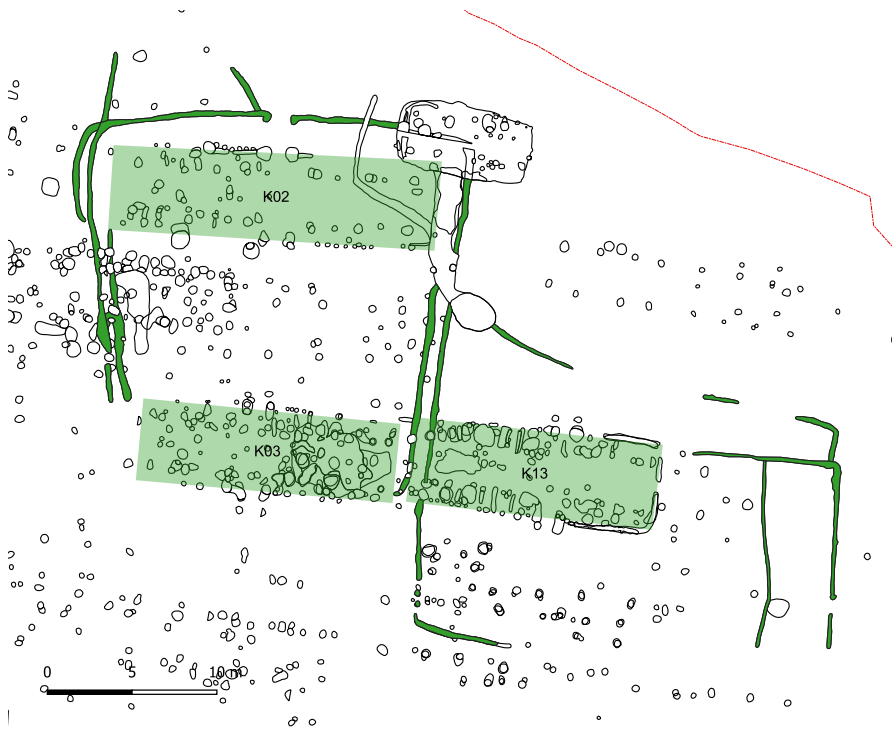
Indhegnede gårde

Husene K2, K3 og K13 lå alle inden for indhegnede områder. Hegnene kunne ses som smalle grøfter, der var op til 50 cm dybe. I grøfterne har stået planker, der har fungeret som plankehegn omkring gårdene. Der har været indgange i hegnene flere steder. I den ene indhegning (K25) har været indgange mod øst og vest. I den anden indhegning er kun fundet en indgang mod nord, men der kan også have været indgange igennem husene, som udgjorde indhegningsens nordlige og sydlige afgrænsninger. Da husene havde indgange både mod syd og nord, kunne man altså komme ind i indhegningerne gennem husene.

I den vestlige indhegning (K24) lå husene K2 og K3. Vi ved med sikkerhed, at der har været stald i begge huse. Spørgsmålet er om der også har været beboelse i begge huse? Vi har desværre ikke fundet ildsteder eller andre sikre tegn på beboelse i nogen af husene, der kan besvare spørgsmålet, men der må næsten have været beboelse i mindst et af husene – og muligvis begge.

I den østlige indhegning (K25) lå kun et enkelt hus. Det var også et treskibet langhus, og der var stald i den ene ende. Der er ikke fundet andre huse inden for indhegningen, men til gengæld har der i den østlige del af indhegningen været et separat aflukke opdelt fra resten af indhegningen af en hegnsgrøft magen til de andre hegnsgrøfter.

De to indhegnede gårde har ligget på stedet samtidig. De to gårde deler nemlig en del af hegnsforløbet, og det ser ud til, at hegnet omkring gård K25 er anlagt i forhold til hegnet omkring gård K24. Det sydlige hus i gård K24 lå desuden lige ved siden af hus K13 i gård K25 således, at de lå gavl mod gavl. Man kan se, at de to huse har ligget der samtidig, for man har valgt at lægge husenes stalde i de to ender, der vender mod hinanden. På den måde blev beboelsen i det ene hus ikke "klemte" inde mellem to stalde.

Figur 7. Plan over de indhegnede gårde, hvor hegnsgrøfterne er angivet med mørk grøn og langhusene med lys grøn.

Tegning: Nordjyske Museer.

Figur 8. Hegnsgrøft set i profil. Grøften ses som mørk jord mod den lysere undergrunds jord.

Foto: Nordjyske Museer.

De sidste huse på bopladsen

I slutningen af førromersk jernalder omkring 100 f.Kr. forsvinder de indhegnede gårde. Bebyggelsen forsvinder dog ikke helt endnu, for mindst to huse er yngre. Hus K10 ligger oven i den indhegnede gård K24. Huset er lidt anderledes end dets forgængere. Det har kun en enkelt indgang mod syd, og så har det en lidt anderledes grundplan end tidligere, da afstanden mellem de

tagbærende stolper er større på midten af huset end i enderne. Ellers har huset ligesom tidligere været opdelt i stald og beboelse. Huset er blevet genopført flere gange på samme sted, og det er også anderledes en tidligere, hvor husene ikke blev opført nøjagtigt oven i hinanden flere gange.

Et andet og mere usædvanligt hus ligger også oven på et af hegnene i gård K24. Husets gulv har været gravet ned i undergrunden, så man gik ned i huset i stedet for ind i huset. Huset er ikke særligt stort, da det kun er 4 m bredt og 8 m langt. Det havde en fin brolagt indgang med en lille trappe, som førte ned i huset. Trappen var lavet af sten i forskellige størrelser, hvor man havde vendt den flade side opad på de største sten. På den måde fungerede de som fliser, mens brolægningen af mindre sten snarere mindede om pigstensbelægning.

Nedgravede huse er en nordjysk hustype. Man ved fra andre bebyggelser med disse huse, at de har været brugt til beboelse, opbevaring og stald. Der er ikke fundet sikre tegn på nogen af delene i det nedgravede hus ved Bonderup Bakker.

Figur 9. Hus K1 med nedgravet gulv, der her ses efter at det er udgravet. Gulvfladen var 60-70 cm under den nuværende flade, men har sikkert været dybere. Til venstre i billedet ses indgangsbrolægningen med trappetrin, der fører ned til huset.

Foto: Nordjyske Museer.

Figur 10. Indgangsbrolægning og trappe til hus K1 set "inde" fra huset. Det øverste og nederste trin er lavet af større sten, hvor den flade side er vendt opad, så de fungerer som flade trædesten. De øvrige sten er mindre og minder mere om en pigstensbelægning.

Foto: Nordjyske Museer.

Flere af husene fra bebyggelsen ved Bonderup Bakker er ^{14}C -dateret. Det vil sige dateringer baseret på kulstof i organiske prøver som fx korn og trækul er udtaget fra husenes stolpehuller. Dateringerne viser at bebyggelsen startede omkring 400 f.Kr. og forsvandt igen efter 300 år. Om bebyggelsen er ophørt, eller flyttet til et andet sted, er uvist. De nærmeste kendte huse og begravelser fra senere perioder lå ved det sydlige Svenstrup.

Sammenfatning og perspektivering

Gårdene ved Bonderup Bakker er usædvanlige, men faktisk blev der allerede i 2013 udgravet en samtidig indhegnet gård 45 m mod syd. Gården var dog mindre, og en af gårdens faser havde også en mindre, kvadratisk bygning med sin egne lille indhegning. Den lille gård mod syd har ligget der i tre faser. En fase med indhegning, en fase oveni uden hegn og endelig en fase med indhegning, der flytter lidt mod øst.

Figur 11. Plan med de indhegnede gårde undersøgt i forbindelse med udgravningen i 2013. Indhegningerne er markeret med mørkegrøn og husene i gårdene med lysegrøn. Øvrige huse er angivet med grå kasser, anlæg med sort streg og feltet med rød, stiptet streg.

Tegning: Nordjyske Museer.

Bebyggelsen ved Bonderup Bakker er usædvanlig på grund af de indhegnede gårde, men den startede som alle andre bopladser i Nordjylland med langhuse uden hegn i starten af førromersk jernalder ca. 400 f.Kr. Ligesom andre nordjyske bopladser fra perioden slutter den også uden hegn. Der er ikke fundet yngre jernalderbebyggelse i nærheden, men der er til gengæld en forgænger til bebyggelsen.

I 2006 blev i forbindelse med en tidligere udvidelse af grusgraven udgravet en huse fra jernalderen 100 m vest for udgravningen fra 2023. Husene var ligeledes treskibede huse med fire til seks sæt tagbærende stolper. Blandt husene lå flere gruber, og der blev også fundet en enkelt grav. Husenes grundplaner var dog mere forskellige. Der var stor forskel på husenes længder og bredder, og de tagbærende stolper stod ofte mere uregelmæssigt. Bebyggelsen dateres på baggrund af husenes udseende og keramikskår til yngre bronzealder og begyndelsen af førromersk jernalder. Dermed er den altså tidligere end bebyggelsen udgravet i 2023.

Figur 12. Kort med bebyggelsen udgravet i 2023 (øverst), bebyggelsen udgravet i 2013 (nederst) og bebyggelsen fra 2006 (til venstre). Anlæg er angivet med sort streg, huse med grå kasser og felter med rød, stiptet streg. De indhegnede gårde er markeret med grønt.

Baggrundskort: Klimadatastyrelsen.

Fundene fra udgravningen ved Bonderup Bakker fortæller os om flere vigtige aspekter af jernalderens samfund. Bebyggelsen viser hvordan gårdene flytter sammen og bliver mere stedfaste på overgangen til førromersk jernalder omkring 500 f.Kr. I midten af førromersk jernalder flytter landsbyen mod øst, og på dette tidspunkt opstår også et nyt fænomen: den indhegnede gård. De indhegnede gårde ligger på stedet i nogle generationer, hvor der var tre samtidige gårde på stedet, men i slutningen af førromersk jernalder forsvandt ikke blot de indhegnede gårde, men til sidst også selve landsbyen.

Indhegnede gårde og landsbyer er ikke kun et nyt fænomen i Nordjylland i førromersk jernalder, men på hele den jyske halvø. Indhegnede gårde og landsbyer lå spredt i hele Jylland fra midten af førromersk jernalder og frem til slutningen af førromersk jernalder. Derefter forsvandt de fra det nordjyske område, mens der fortsat opførtes indhegnede gårde og landsbyer i Midt- og Sydjylland. Det er uvist, hvorfor man holdt op med at lave hegn omkring gårdene i Nordjylland, for fra romersk jernalder ca. 1 e.Kr. blev langhusene genopført igen og igen samme sted, så der må have været en opdeling og markering af jordlodder på bopladserne – også i Nordjylland.

Hegnene omkring gårdene kan have flere funktioner. De kan have været en symbolsk markering og/eller indikation af ejerforhold. Det kan også være en måde at fortælle de omkringliggende bebyggelser, at indbyggerne på de indhegnede gårde var anderledes. Måske var de rigere end gennemsnittet, fra en særlig familie eller tilflyttere fra et andet område. Hegnene kan også have haft en funktion som fysiske afgrænsninger, der skulle holde noget eller nogen inde og/eller ude som fx mennesker og dyr. Så måske har der simpelthen ikke været behov for solide hegn til at holde fx kreaturer ude fra gårdene. Vi ved at de i hvert fald havde får på bebyggelsen ved Bonderup Bakker. Måske man bare fandt ud af, at man sagtens kunne holde får ude eller inde med typer af hegn, der ikke efterlader spor i jorden, som arkæologerne kan finde et par årtusinder senere.

Hvis du vil vide mere

Som yderligere læsning kan anbefales følgende oversigtsværker.

J. Jensen 2002: *Danmarks Oldtid. Ældre Jernalder 500 f.Kr.-400 e.Kr.*

Gyldendal, København.

Udgravningsdata

Bonderup Bakker IV

- Nordjyske Museer jnr. 7444
- Udgravningsperiode: 14. august til 17. oktober 2024
- Fund & Fortidsminder: 120503 sb. 110, 111
- Slots- og Kulturstyrelsen jnr. 23/06507
- Bygherre: Vognmand Erik Duus
- Undersøgt areal: 5.096 m²
- Deltagere i udgravningen:
 - Museumsinspektør Karin Johannesen
 - Arkæolog Katrine Toftgaard Olsen
 - Arkæolog Poul Mikkelsen
 - Arkæolog Patrick Schmidt Kristensen
 - Arkæolog Peter Thomsen
- Dokumentationsmateriale (fund, fotos, opmålinger m.v.) opbevares på Nordjyske Museer, Vang Mark 25, 9380 Vestbjerg